

AĞIZ ÇALIŞMALARINDA GRAMATİKAL DİZİN HAZIRLARKEN KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Hakan AKCA*

Özet: Ağız araştırmaları, metin derleme, derlenen metinleri deşifre etme, metinleri fişleme ve inceleme, ağız gruplarının tasnifini yapma, sözlük veya dizin hazırlama gibi aşamalardan oluşan zorlu çalışmalardır. Her biri ayrı bir zorluk derecesine sahip olan bu aşamaların hazırlanmasında birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu tür sorunların çözümü konusunda yapılacak olan çalışmalar benzer çalışmaları yapacak olan araştırmacılara yol gösterecek veya yeni ufuklar açacaktır. Ağız araştırmalarında karşılaşılan sorunlar üzerine günümüze kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Söz konusu çalışmalarda kaynak kişilerle, yöntemlerle, sözlüklerle ilgili sorunlara değinilmiş; ancak gramatikal dizinle ilgili sorunlara değinilmemiştir. Bu makalede ağız çalışmalarında gramatikal dizin hazırlanırken karşılaşılan sorunlar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ağızlar, Ağız Çalışmaları, Türkiye Türkçesi Ağızları, Gramatikal Dizin, Gramatikal Dizin Sorunları

The Problems Encountered While Preparing A Grammatical Index in Dialect Studies

Abstract: Dialect studies involve difficult academic phases, some of which are compiling texts, deciphering, card indexing and their analysis, classifying dialect groups, and preparing a dictionary or an index. Each of these phases has its own degree of difficulty. The academician faces different issues while doing his/her research. Studies proposing solutions to these issues would be a guide and open new horizons for the researchers who get involved with such academic research. There has been considerable research on the problems encountered in dialect studies until now. In these studies, the problems about resource persons, methods and dictionaries have been frequently dealt with, however grammatical indexes have never been mentioned yet.. This article dwells on the problems encountered while preparing grammatical indexes in the studies on dialects.

Keywords: Dialects, Studies on Dialects, Turkey Turkish Dialects, Grammatical Index, Grammatical Index Problems

GİRİŞ

Ağız terimi “Bir dilin veya bir lehçenin yazı diline oranla ve çoğunlukla ses, bazen de şekil, anlam ve söz varlığı bakımından birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri.” (Korkmaz 2003: 4) şeklinde tanımlanır. Ağız araştırmaları ise metin derleme, derlenen metinleri deşifre etme, metinleri fişleme ve inceleme, ağız gruplarının tasnifini yapma, sözlük veya dizin hazırlama gibi farklı aşamalardan oluşan zorlu çalışmalardır. Türkiye Türkçesi ağız araştırmaları konusunda ülkemizde oldukça mesafe kat edilmesine rağmen henüz incelenmemiş ağız bölgeleri de mevcuttur. Bununla birlikte ağız çalışmalarında özellikle inceleme

---

* Öğr. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi.

konusunda çözümlenmesi gereken birtakım sorunlar vardır. Ağız çalışmalarındaki sorunları ve çözüm önerilerini dile getiren çalışmalar bu konuda çalışma yapacak olan araştırmacılara yardımcı olacaktır.

Ağız araştırmaları yazılı bir metin üzerine yapılan çalışmalardan farklıdır. Çünkü bir ağız araştırmacısının inceleyeceği metnin oluşması, çalışma yaptığı yöredeki insanların konuşmalarına bağlıdır. Ağız çalışmaları bu yönüyle bal arısının tek tek dolaştığı çiçeklerden uygun olanlarını seçerek bal yapmasına benzer. Bir ağız araştırmacısı, metnini oluşturabilmek için çalıştığı bölge insanlarını tek tek dolaşarak ve bu insanların arasından uygun kaynak kişileri seçerek önce derlemelerini, daha sonra yaptığı derlemeleri deşifre ederek metnini oluşturmaktadır. Bu zorlu aşamalardan sonra ağız araştırmacısı deşifre ettiği metinleri fişlemek, incelemek, ağız gruplarının tasnifini yapmak, sözlük veya dizin hazırlamak suretiyle çalışmasını tamamlamaktadır.

Ağız araştırmalarında metin derleme, metinleri deşifre etme, inceleme, sözlük ve dizin hazırlama aşamalarının her birinde pek çok sorunla karşılaşmaktadır. Bugüne kadar ağız çalışmalarında kaynak kişilerle (Demir 1998), derleme teknikleriyle (Demir 1999), yöntemlerle (Akar 2006; Demir 2007, 2012), sözlüklerle (Akar 2009; Göktek 2010a, 2010b)¹, etnik yapı – ağız ilişkisiyle (Korkmaz 1971; Yıldırım 2002), bilişim teknolojilerinin kullanımıyla (Öçalan 2006/I), bazı genel problemlerle ilgili (Korkmaz 1976; Karahan 1998; Yüce 2009) sorunlar üzerinde durulmuş; ancak gramatikal dizinle ilgili sorunlara değinilmemiştir.

Aslında gramatikal dizinle ilgili sorunlar sadece ağız çalışmalarıyla ilgili değildir. Tarihi Türk lehçelerine ait Arap harfli eserlerin dizinlerinin hazırlanmasında da benzer sorunlarla karşılaşmaktadır. Arap harfli metinlerin dizinini hazırlarken bir bilgisayar programından faydalanılsa bile tıpkı ağız çalışmalarında olduğu gibi dizin üzerinde ayrı bir mesai harcamak, karar verilmesi gereken pek çok kelimeyi elle yazmak gerekmektedir. Örneğin *bulut*, *bulud*, *bulut*; *bulin-*, *bulun-* gibi farklı yazılışlardaki sorunları mevcut bilgisayar programları çözemez. Başka bir ifadeyle bir bilgisayar programının bu kelimelerin aslında imlâları farklı olsa da aynı kelimeler olduğunu anlaması ve bunları birbirlerine göndermesi mümkün değildir. Benzer şekilde Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait metinlerde karşılaşılan farklı yazılışlar ve harekelemeler hem imlâ hem de gramatikal dizinin ortak sorunudur: *tar* (طَر) / *dar* (دَار), *taṭlu* (طَطْلُو) / *datlu* (دَاتْلُو), *taṭar* (طَوَر) / *davar* (دَوَر) gibi ikili (Korkmaz 1995: 489); *bulut* (بُلُوْتُ), *bulıt* (بُلَيْتُ), *bulıd* (بُلَيْدُ) gibi üçlü varyantlar ağız metinlerinde daha yaygın olarak ortaya çıkmaktadır. Bu varyantlardan hangisinin madde başı olarak seçileceği yani bunlardan hangisinin ilgili metinde aslı biçim olduğuna karar verilmesi işlemi araştırmacı tarafından

1 27-29 Ekim 2011 tarihlerinde Edirne’de düzenlenen IV. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı’nda “Balkan Türk ağızları”, “Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarında kullanılan çevriyazı sistemleri” ve “Türkiye Türkçesi ağız sözlükleri” konularında bildirilere yer verilmiştir.
bk. (<http://ttaac4.trakya.edu.tr/dosya/calistayprogrami.pdf> Erişim: 02.02.2012).

yapılmalıdır. Çünkü bu işlemin bilgisayar programı tarafından yapılması için bütün varyantların tespit edilip programa tanıtılması ve önceden bilgisayara girilmesi gerekmektedir. Ancak bu durumda yapılacak çalışma zaten tamamlanacağı için böyle bir işlem için programdan yararlanılamaz.

Tarihî Türk lehçeleri alanında Arap harfli metinler üzerine çalışma yapan bazı araştırmacılar, imlâ konusunda bir standardı oluşturabilmek için bu sorunları dile getiren yazılar yayımlamışlar ya da bildiri sunmuşlardır (Korkmaz 1979, Tulum 1983, Horata 1992, Tanyıldız 2007, Gümüş 2008)². Bu çalışmalar aynı zamanda gramatikal dizinle ilgili sorunların çözümü için de yol göstericidir.

Arap harfli metinlerin dizinini hazırlamada genellikle Arat'ın *Kutadgu Bilig – İndeks*'teki (1979) yöntemi esas alınmakla birlikte bu konuda pek çok farklı uygulama mevcuttur. Ayrıca yine Arat'ın *Atabetü'l-Hakayık* (1992) adlı çalışmasında yer alan gramatikal dizin, Ergin'in *Dede Korkut Kitabı II – İndeks-Gramer* (1997) adlı Dede Korkut indeksi, sonraki dil araştırmalarında dizin hazırlamada belirleyici olmuştur. Tarihî Türk lehçeleri üzerine Aysu Ata tarafından hazırlanan *Nehcü'l-Feradis III - Dizin-Sözlük* (1998) gramatikal dizin konusunda önemli çalışmalardan biridir. Ata, çalışmasının Giriş bölümünde, dizin ve sözlüğü hazırlarken karşılaştığı sorunlar üzerinde durmuştur. Ata, özellikle *Nehcü'l-Feradis*'teki imlâ farklılıklarından kaynaklanan sorunları dile getirmiş ve bu farklılıkları dizin'de gösterme konusunda bulduğu çözüm yollarını belirtmiştir (Ata 1998: VII-XLII). Örneğin Eski Anadolu Türkçesine benzer şekilde /t/ ünsüzünün hem tı (ط) hem te (ت) ile nöbetleşe yazılması (at “binek hayvanı” أَت ~ أَتْ; balta بَلط ~ بَلتا gibi. Aynı şekilde *Nehcü'l-Feradis*'te ağak ~ ayak; řadęu ~ řayęu; keğ- ~ key- (Ata 1998: IX) gibi farklı yazılışlar dikkat çekmekte ve bu yazılışlar dizinin hazırlanmasında sorun teşkil etmektedir. Bu sebeple Tarihî Türk lehçelerine ait metin neşri çalışmalarında gramatikal dizin konusunda karşılaşılan sorunları konu edinen çalışmalar da yapılmalıdır.

Bu makalede ağız araştırmalarında gramatikal dizinle ilgili sorunlar üzerinde durulacak ve bu sorunlara bazı çözüm önerileri getirilmeye çalışılacaktır. Burada amaç, dizin hazırlarken karşılaşılan sorunları dile getirerek ağız araştırmacılarına yol göstermek, bilişim teknolojileri alanında uzman kişilere bu konudaki çalışmalarını geliştirmeleri için fikir vermektir. Gramatikal dizinle ilgili sorunlar, bilişim teknolojilerinden faydalanma konusunda karşılaşılan sorunlar ve ses hadiselerinden kaynaklanan sorunlar olmak üzere iki başlık altında incelenecektir. Ayrıca bu bölümde *gramatikal indeks / dizin* terimi üzerinde de kısaca durulacaktır.

Gramatikal İndeks / Dizin Terimi

Dizin terimi Gramer Terimleri Sözlüğü'nde: (Alm. *Index*; Fr. *indeks*; İng. *index*): “Bir kitap içinde geçen kişi adları, yer adları, kavramlar, terimler vb. ile bir dergi

² Arap harfli metinlerin neşriyle ilgili çalışmalarda bir standardın oluşturulabilmesi için 1992 yılında I. Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu yapılmış, metin neşri konusunda yazılan çeşitli makaleler sonraki çalışmalar için belirleyici olmuştur. Söz konusu çalışmalar için bk. Gümüş 2008.

cildinin yazar ve konularını eser sonunda veya müstakil bir kitap hâlinde, sınıflandırılmış olarak ve geçtiği sayfaları belirterek gösteren alfabetik liste. Türk Dili Dizini, Türk Kültürü (Dergisi) Dizini gibi. Metin hâlinde yayımlanan bir eserde, o metinde geçen kelimelerin anlamlarını ve metinde geçtiği yerleri belirten alfabetik sözlük. Divanü Lûgat'it-Türk Dizini, Tarama Sözlüğü Dizini, Türk Turfan Metinleri Dizini (Index der Türkischen Turfan Texte) gibi” şeklinde tanımlanmaktadır (Korkmaz 2003: 70). Dizinin kişi adları dizini, yer adları dizini, gramatikal dizin, sıklık dizini gibi çeşitleri de vardır.

Dil çalışmalarında en çok kullanılan dizin gramatikal dizindir. Fr. *grammatical* “dil bilgisi kurallarına uygun” ve *index* “dizin” kelimelerinden oluşan *Gramatikal İndeks / Dizin* terimi dil çalışmalarında yaygın olarak kullanılmakta; ancak Türkçe Sözlük'te (TDK) ve Gramer Terimleri Sözlüğü'nde (Korkmaz 2003) yer almamaktadır. Bununla birlikte bazı dil çalışmalarında *Gramatikal İndeks / Dizin* karşılığı olarak *Biçimbirimlik Dizin*, *Biçimbirimsel Dizin*, *Analitik Dizin* terimleri de kullanılmaktadır. Ancak bu terimler de Türkçe Sözlük'te ve Gramer Terimleri Sözlüğü'nde bulunmamaktadır.

Gramatikal İndeks / Dizin terimi: Bir metinde geçen bütün kelimelerin anlamları ve çekim ekleri gösterilerek alfabetik sıraya dizilmiş bütünü şeklinde tanımlanabilir. Dil çalışmalarında hazırlanan gramatikal dizin ile söz konusu metnin hem şekil bilgisi özellikleri hem de sözlüğü ortaya konulmaktadır. Aynı zamanda gramatikal dizinler metinde aranan bir kelimeye veya eke kolayca ulaşılması bakımından araştırmacılara büyük kolaylık sağlamaktadır. Türkoloji çalışmalarında dizin hazırlamak son derece önemlidir. Ağız çalışmalarında ise araştırmacılar genellikle gramatikal dizin hazırlamak yerine sözlük hazırlamayı tercih etmektedirler. Bunun en önemli sebebi ağızlardaki kelimelerin standart dile göre ses bilgisi bakımından çok değişikliğe uğramış olmalarıdır. Aynı zamanda söz konusu ses değişimleri sonucunda kelimelerin pek çok varyantı ortaya çıkmakta, bu durum ağız çalışmalarında dizinin hazırlanmasını zorlaştırmaktadır.

1. Ağız Çalışmalarında Bilişim Teknolojilerinden Faydalanma Konusunda Karşılaşılan Sorunlar

Ağız çalışmalarında derlenen ses kayıtlarının deşifre edilmesi, yani çevriyazılı metnin oluşturulması en zorlu aşamalardan biridir. Son yıllarda yaygınlaşan dijital ses kayıt cihazları ile dijital ortamdaki ses kayıtlarını bilgisayar ortamında yavaşlatarak dinlemeyi sağlayan, seçilen bir kelimeyi tekrar tekrar dinlemeye imkân veren ya da seslerin grafliğini gösteren *Adobe Audition* gibi programlar sayesinde deşifre işlemleri daha kolay yapılabilmektedir.

Bu aşamada sorunlar daha çok çevriyazıda ortaya çıkmaktadır. Çevriyazı konusunda en büyük sorun, ağız çalışmalarında kullanılan işaret sisteminde dilliler arasında tam olarak bir standardın hâlâ sağlanamamış olmasıdır. Günümüze kadar yapılan bazı çalışmalarda çevriyazı sorunlarına değinilmiş ve ağız araştırmalarında çevriyazı birliğinin sağlanması gerektiği vurgulanmıştır (bk. 6. dipnot). Ancak ne yazık ki ağız çalışmalarında çevriyazıyla ilgili sorunlar henüz tamamen

çözülemediği. Nitekim yapılan tanımlardan aynı sesi temsil ettiği anlaşılan bazı seslerin farklı ağız çalışmalarında farklı işaretlerle gösterildikleri görülmektedir.³

Ağız çalışmalarında çevriyazı birliğinin sağlanması için Ercilasun tarafından “Ağız Araştırmaları Transkripsiyon Sistemi” hazırlanmış ve bu sistem Türk Dil Kurumunca ağız araştırmaları için ortak çevriyazı olarak kabul edilmiştir (Ercilasun 1999). Ancak, söz konusu sistem, bir ölçüde çevriyazı birliğini sağlamışsa da gerek dinleme yöntemiyle deşifre yapılması, gerekse bilgisayarlarda bütün sesleri karşılayabilecek işaretlerin bulunmaması sebebiyle ağız çalışmalarında çevriyazı konusunda tam bir birliğin sağlandığı söylenemez. Özellikle teypten dinleme yöntemiyle yapılan deşifrelerde seslerin kişiden kişiye farklı duyulmasından kaynaklanan işaret farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Ayrıca insan kulağının bazı sesleri duymada yanılma payı da vardır. Bu sebeple ağız çalışmalarında deşifre yaparken hata payını en aza indirmek için mutlaka bilişim teknolojilerinden faydalanılmalıdır. Fonetik çözümlenmeler fonetik laboratuvarlarında⁴ hatasız olarak yapılmaktadır. Ancak son zamanlarda bilgisayarlarda geliştirilen *Praat* gibi fonetik çözümlenme programları sayesinde deşifre işlemleri hatasız olarak yapılabilmektedir (<http://www.fon.hum.uva.nl/praat/> Erişim: 21.06.2012).

Bazı ağız çalışmalarında ise “Ağız Araştırmaları Transkripsiyon Sistemi” yerine *The International Phonetic Association* (IPA) “Uluslararası Fonetik Derneği” (<http://www.langsci.ucl.ac.uk/ipa/index.html> 28.01.2012) tarafından geliştirilen Uluslararası Fonetik Alfabe (IPA) kullanılmıştır;⁵ ancak bu alfabenin kullanımı Türkiye’deki bilim adamları arasında yaygınlık kazanmamıştır. Aslında Ağız Araştırmaları Transkripsiyon Sistemi’nin yanında Uluslararası Fonetik Alfabenin kullanılması, bir bakıma çevriyazı birliğinden uzaklaşmaya sebep olmaktadır. Bilimsel çalışmalarda kullanılan sembol veya işaretlerde belli bir standardı benimsemek ve ona uymak esastır. Oysa bazı ağız çalışmalarında TDK’nin, bazılarında ise Uluslararası Fonetik Alfabe’nin tercih edilmesi, standarttan uzaklaşmadır. Bu yüzden bilim adamları tarafından yapılacak müzakereler sonucunda bu iki yoldan birinin seçilmesi, benimsenmesi ve birlik olarak bu tercihe uyulması gerekmektedir (Pekacar, Dilek 2008: 581).

Bu çalışmada çevriyazı ile ilgili sorunlara⁶ değinilmeyecek, daha çok çevriyazının gramatikal dizin konusunda meydana getirdiği sorunlar üzerinde durulacaktır.

³ Sağır, “Ağız Araştırmalarında Çevriyazı” adlı bildirisinde, ağız çalışmalarında kapalı e (è) için 7; yarı kalın o ve u (ó, ú) ünlüleri için 4; art damak g ünsüzü (ğ) için 3; ön boğumlanmalı k ünsüzü (k) için 4 farklı işaretin kullanıldığını tespit etmiştir (Sağır 1997: 127-134).

⁴ Ülkemizde fonetik laboratuvar yalnızca Muğla Üniversitesinde bulunmaktadır. Fonetik laboratuvarlar hakkında geniş bilgi için bk. Coşkun 2000.

⁵ Uluslararası Fonetik Alfabe ve söz konusu çalışmalar için bk. Pekacar, Dilek 2008.

⁶ Ağız çalışmalarında çevriyazı veya çevriyazıyla ilgili sorunlar hakkında bk. Gülensoy 1979, Delice 1995, Sağır 1997, Ercilasun 1999, Karahan 2000).

1.1. Font Sorunu

Ağız çalışmalarında genellikle “Ağız Araştırmaları Transkripsiyon Sistemi”ndeki işaretler yetersiz kaldığı için söz konusu işaretlere bazı ilaveler yapmak gerekmektedir. Nitekim Sağır, Anadolu Ağızlarındaki ünlü sayısını (9+39) = 48; ünsüz sayısını da (26+59) = 85 olmak üzere toplam 133 olarak tespit etmiştir (Sağır 1999: 987). Bu seslere ikiz ünlüler de dâhil edildiğinde kullanılacak işaret sayısı 150 civarında olacaktır. Dolayısıyla söz konusu işaretlerin tamamı çoğu zaman aynı font içinde bulunmadığı için bazı ağız araştırmacıları aynı metinde birden fazla font kullanmak zorunda kalmaktadır. Bu durum, çevriyazıda yer alan farklı fontların dizin hazırlama programları tarafından tanınmaması sebebiyle dizin hazırlamada büyük bir sorun teşkil etmektedir.

Bir ağız araştırmacısı, bu sorunla karşılaşmamak için, çalıştığı ağız yöresindeki bütün sesleri ilk önce tespit etmeli, daha sonra çalıştığı yöredeki seslerin tamamını karşılayan bir font hazırlamalı ve metnini tek font ile yazmalıdır.

Son yıllarda araştırmacıların kendi fontlarını oluşturabileceği *Font Creator* gibi font yapma programları sayesinde bilgisayarlarda fontların yapımı kolaylaşmıştır. Reşide Gürses tarafından hazırlanan *Arial* ve *Times New Roman*'la uyumlu fontlar (<http://www.tdk.gov.tr/kisisel/residesadik/fontlar.htm> 25.01.2012), Ceval Kaya'nın hazırladığı *TITUSCBZ.TTF* adlı font (http://www.cevalkaya.com/?page_id=15 28.01.2012), ağız araştırmacılarına kolaylık sağlamıştır. Font hazırlarken dikkat edilmesi gereken bir husus da yapılan fontların evrensel kodlu (Unicode) olmasıdır. Çünkü evrensel kodlu olmayan fontlar dizin programları tarafından tanınmamaktadır.

Font konusunda Uluslararası Fonetik Alfabe (IPA) tarafından geliştirilen *Charis SIL* ve *Doulos SIL* adlı fontlar sayesinde hemen bütün çevriyazı işaretlerini yazmak mümkün hâle gelmiştir.⁷ Bu fontlardan *Charis SIL* Microsoft Word'ün *Arial* yazı tipiyle, *Doulos SIL* ise *Times New Roman* yazı tipiyle uyumludur. Ayrıca araştırmacılar bu fontları bilgisayarlarına yükledikten sonra internet üzerinden çalışan bir klavye sistemiyle işaretlerini kolayca oluşturabilmektedirler (<http://weston.ruter.net/projects/ipa-chart/view/> 28.01.2012). Ancak, bir dizin programı yardımıyla dizin yapmayı düşünen bir araştırmacı, çalışmalarında kullandığı fontun dizin programı tarafından tanınıp tanınmadığını mutlaka önceden test etmelidir.

1.2. Dizin Hazırlama Programları

Son yıllarda dizin hazırlama programları konusunda önemli adımlar atılmıştır. Ceval Kaya tarafından hazırlanan *Cibakaya* programı (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=129, 26.01.2012), yine Kaya tarafından hazırlanan *Macintosh'ta Dil Çalışmaları İçin Cibakaya 6.2.* (http://www.cevalkaya.com/yazilar/ck_02_01.pdf 11.02.2012), ek kök ayırımından ziyade kelime istatistiği yapan *Concordans* programı, Pekacar ve

⁷ Bu konuda geniş bilgi için bk. <http://www.isa-sari.com/evrensel-kodlu-unicode-transkripsiyon-yazi-tipleri/>; http://scripts.sil.org/cms/scripts/page.php?&cat_id=Home

Sarı tarafından hazırlanan *Kelime Dizin Programı 1.0* (<http://www.isa-sari.com> 30.01.2012), Pamukkale Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü ve Pamukkale Üniversitesi Edebiyat Bölümünün ortak çalışması sonucu Mehmet Bozuyula tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *TürkSözDiz* programı (<http://bm.pamukkale.edu.tr/~mbozuyula/Dizinleme.html>, 30.01.2012), dil çalışmalarında dizin hazırlamayı büyük ölçüde kolaylaştırmıştır; ancak ağız çalışmalarında dizin konusundaki sorunlar henüz tamamen çözülmemiştir.

Ceval Kaya'nın hazırladığı *Cibakaya* adlı program farklı yazı tiplerini⁸ hatta yarı tonlu ünsüzler için kullanılan büyük harf karakterlerini (Ç, P, T, K gibi) tanımadığı için ne yazık ki ağız çalışmalarında verimli olarak kullanılamamaktadır. Ayrıca *Cibakaya* programıyla dizin yaptıktan sonra madde başı kelimelerin anlamlarını sonradan tek tek yazmak gerekmektedir. Nitekim *Nahçıvan Ağzı* adlı çalışmanın dizin bölümü *Cibakaya 6.0* programıyla yapılmıştır; ancak yazarlar, dizin programının bazı sesleri (ğ, ħ, ū, ê, ā, ī) tanımadığı için farklı yerlerde sıraladığını, bu sebeple bunları sonradan tek tek bir araya getirdiklerini belirtmişlerdir (Gülensoy vd. 2009: 191).

Pekacar ve Sarı tarafından hazırlanan *Kelime Dizin Programı* da son derece işlevsel bir program olmasına rağmen farklı yazı tiplerini tanımadığı için ağız çalışmaları için elverişli değildir. Söz konusu programlar farklı yazı tiplerini tanıyacak şekilde yeniden düzenlenirse ağız çalışmalarında veya transkripsiyonlu metinlerde kullanılabilir. Bu konuda bir çözüm yolu da çalışmada kullanılan farklı işaretleri dizin programın tanıyabileceği işaretlerle değiştirmek, dizin tamamlandıktan sonra da tekrar bu işaretleri eski şekline çevirmek olabilir. Örneğin *k* için *q*, *ħ* için *x* gibi. Ancak ağız çalışmalarında işaret sayısı çok fazla, programın tanıdığı işaret az olduğu için bir işareti birden fazla işaretle değiştirmek gerekmede, bu durum da çalışma için risk oluşturmaktadır.

Bozuyula tarafından hazırlanan *TürkSözDiz*, dil çalışmaları için son derece elverişli bir dizin programıdır. Kelimelerin içinde geçtiği cümleyi de gösteren bu programda font sorunu çözülmüştür. Söz konusu programda kelimelerin anlamlarını verme imkânı da vardır. Ancak *TürkSözDiz* programı da ağız çalışmaları için yeterli değildir. Çünkü ağız çalışmalarında bir dizin programından faydalanılsa bile, ağızlarda çeşitli ses olayları sonucunda meydana gelen değişimler, varyantlaşmalar sebebiyle araştırmacılar dizin için ayrıca çalışma yapmak zorundadırlar.

Ağız araştırmacılarının dizin konusunda dikkat etmeleri gereken bir husus da metin ve satır numaralarının dizin programlarının tanıdığı formatta verilmesidir. Her dizin programı belli bir formata göre verilmiş olan satır numara sistemini tanımaktadır. Bu sebeple bir dizin programından faydalanmak isteyen araştırmacılar metinlerini oluşturmadan önce kullanacakları programın kullanma kılavuzlarına mutlaka bakmalıdırlar (*Cibakaya* için bk. Kaya 2002, *TürkSözDiz* için bk.

⁸ *Cibakaya* programı yalnızca *a â b c ç d e é f g ğ h ı î i j k l m n ñ o ö p q r s ş t u ü v w x y z* karakterlerini tanımaktadır. Programın en son sürümüne D, N karakterleri de eklenmiştir bk. (Kaya 2002; http://www.cevalkaya.com/?page_id=15)

<http://bm.pamukkale.edu.tr/~mbozuyula/Dizinleme.html>). Bazı dizin programlarında satır numaraları tek tek elle verilebileceği gibi otomatik olarak da verilmektedir. Ancak metinlere satır numarası verirken de bazı sorunlar ortaya çıkabilir. Nitekim İleri, *Eskişehir İli Mihaliççik İlçesi ve Yöresi Ağızları* adlı çalışmasının dizin bölümünü *Macintosh* programı ile hazırlarken satır numaraları vermede sorun yaşadığı için dizini yeniden elle fişleme yöntemiyle yapmak zorunda kaldığını açıklamıştır (İleri 2008: 29)

Pekacar ve Sarı tarafından hazırlanan *Kelime Dizin Programı*'nda ise kelimeler programa sırasıyla: Kayıt No, Kelime, Ek, Köken, Tür ve Anlam başlıklı kutucukların doldurulması şeklinde eklenmekte, böylece her kelime referans numarasıyla birlikte kaydedilmektedir. (<http://www.isa-sari.com/harici/dizin/hizmet.asp> 12.02.2012).

2. Ses Hadiselerinden Kaynaklanan Sorunlar

Bugüne kadar yapılan ve yayımlanan ağız çalışmalarını incelediğimizde, bunların pek azında gramatikal dizin hazırlandığı görülmektedir.⁹ Ancak hemen hemen bütün ağız çalışmalarında mutlaka bir sözlük bulunmaktadır. Ağız çalışmalarında sözlük hazırlarken karşılaşılan sorunların pek çoğu gramatikal dizinlerde de ortaya çıkmaktadır. Gramatikal dizinde varyantların ve çekim eklerinin gösterilmesi ayrı bir çalışma gerektirdiği için ağız araştırmacıları genellikle dizin yerine sözlük hazırlamayı tercih etmektedirler. Ağız çalışmalarında bir dizin programından faydalanılsa bile ağız kelimelerinde ses olaylarından kaynaklanan ve aşağıda açıklanan değişimler sebebiyle, araştırmacılar, hazırlanması daha pratik olan sözlüğe yönelmektedirler.

Nitekim incelediğimiz ağız çalışmalarında ve bizim hazırlamış olduğumuz gramatikal dizinde (Akca 2012) pek çok sorunla karşılaşmıştır. Bilimsel çalışmalarda sorunların dile getirilmesi, edinilen tecrübelerin paylaşılması son derece önemli olduğu için incelediğimiz çalışmalarda ve hazırlamış olduğumuz gramatikal dizinde karşılaşılan sorunları paylaşmanın çok faydalı olacağına inanıyoruz. Ses hadiseleri konusunda aşağıda sunulan sorunlar aynı zamanda dizin programı hazırlayan araştırmacılara da ışık tutacaktır.

2.1. Varyantlaşma ve Varyantların Gösterilmesi

Ağızlarda dilin doğal bir süreci olarak çeşitli ses olayları sebebiyle kelimelerin pek çok varyantı¹⁰ oluşmuştur. Bu varyantların ağız çalışmalarında dizin veya sözlüklerde gösterilmesi önemlidir. Çünkü söz konusu varyantlaşmalar ağız gruplarının belirlenmesinde bir ölçüt olarak da kullanılmaktadır. Örneğin *şindi*, *şinci*, *hindi* “şimdi”, *oyle*, *öyle*, *eyle* “öyle” gibi (*bk.* Gülsevin 2002, Akca 2012).

⁹ Tespit edebildiğimiz kadarıyla içerisinde gramatikal dizin yer alan yayımlanmış ağız çalışmaları şunlardır: Gemalmaz 1995 (Sözlük, Ses ve Şekil Bilgisi Dizinleri), Yıldırım 2006 (Sözlük, Ses ve Şekil Bilgisi Dizinleri), İleri 2008, Gülsensoy vd. 2009, Akca 2012; içerisinde gramatikal dizin yer alan yayımlanmamış çalışmalar şunlardır: Kılıçer 1998, Killi 2000, Uyanık 2002, Güner Dilek 2005 [TDK Yayın Planında].

¹⁰ Varyant konusunda geniş bilgi için. *bk.* Demir 1995, Demir 2011.

Bazı ağız çalışmalarının sözlük veya dizin bölümlerinde kelimelerin varyantları gösterilmiştir (Gemalmaz 1995, Pekacar 1995, Killi 2002, İleri 2008, Akca 2012). Dizin programlarında varyantlar için özel bir seçenek olmadığı için kelimeler alfabetik olarak sıralanmaktadır. Bu sebeple ağız araştırmacısı varyantlar için ayrı bir çalışma yapmak zorundadır.

2.1.1. Kelime Başı Ses Değişmelerinden Kaynaklanan Varyantlar

Ağız metinlerinde kelime başı t ~ d (tuz ~ duz; tatlı ~ datlı), k ~ g (kendi ~ gendi), k ~ ğ (kağ- ~ ğağ- “kalkmak”), p ~ b (patlıcan ~ batlıcan; pişir- ~ bişir-) nöbetleşmeleri sebebiyle ortaya çıkan varyantlar dizin hazırlamada sorun oluşturmaktadır. Çünkü gerek dizin programları gerek Microsoft Word’ün alfabetik sıralama programı bu tür kelimeleri doğal olarak kendi alfabetik sırasında sıralamaktadır. Örneğin bir bilgisayar, “batlıcan” kelimesini b harfi sırasında, “patlıcan” kelimesini p harfi sırasında sıralayacaktır. Ayrıca ağızlardaki bu tür varyantlar her zaman ikiyle sınırlı değildir. “patlıcan” kelimesinin “batlıcan”, “badılcan”, “baldırca”, “baTlıcan”, “ba’lıcan”, “pa’lıcan” gibi pek çok varyantı olabilir. Bu varyantlar program tarafından kendi alfabetik sıralarında yer alacaklardır. Bilgisayar programlarının bunların hepsinin aslında bir kelimenin varyantı olduğunu tespit etmesi mümkün değildir. Bu sebeple bu tür kelimelerin bir maddede toplanması, birbirlerine gönderme yapılması, bütün varyantların karar verilen maddede gösterilmesi gibi işlemler elle yapılmalıdır.

Bu varyantlaşma Arap harfli metinlerdeki kelime başı seslerin farklı imlalarından kaynaklanan varyantlaşmaya benzemektedir: *ṭar* (طَر) / *dar* (دَار), *ṭatlu* (طَاتْلُو) / *datlu* (دَاتْلُو), *ṭavar* (طَوْر) / *davar* (دَوْر) gibi. Metin neşri çalışmalarında gramatikal dizin hazırlanacaksa bu tür kelimeler için dizin tekrar elden geçirilmektedir.

Varyantların gramatikal dizinde gösterilmesi konusundaki bir diğer sorun, varyantlardan hangisinin esas alınacağıdır. Ağız çalışmalarında ilgili ağızdaki en yaygın olan biçimin esas alınması, anlamının bu maddede verilmesi, varyantların hepsinin bu maddede belirtilmesi, esas alınan biçimin dışındaki varyantlarda ise esas maddeye gönderme yapılması doğru bir yöntemdir.

Örneğin, bir ağız metninde en yaygın biçimi “batlıcan” olan kelimenin “badılcan”, “baldırca”, “baTlıcan”, “ba’lıcan”, “pa’lıcan”, “patlıcan” gibi varyantları şöyle gösterilebilir (her biri kendi alfabetik sırasında):

badılcan *bk. batlıcan*
baldırca *bk. batlıcan*
ba’lıcan *bk. batlıcan*
baTlıcan *bk. batlıcan*
batlıcan < Far. (بادنجان) *patlıcan* *bk. badılcan, baldırca, ba’lıcan, baTlıcan, pa’lıcan, patlıcan.*
pa’lıcan *bk. batlıcan* (kendi alfabetik sırasında)
patlıcan *bk. batlıcan* (kendi alfabetik sırasında)

Örnekte görüldüğü gibi yedi varyantı olan kelimelerin yedi yerde açıklanmasına gerek yoktur. Ancak bütün varyantları metinde esas alınan tek bir maddeye göndermek ve kelimenin anlamını burada verip bütün varyantları bu maddede sıralamak için ayrıca mesai harcamak gerekmektedir. Çünkü yukarıdaki işlemi mevcut dizin programları yapamaz.

2.1.2. Ünlü Yuvarlaklaşması Sebebiyle Kelimede Meydana Gelen Varyantlaşmalar

Eski Anadolu Türkçesinde bazı kelime ve eklerde meydana gelen ünlü yuvarlaklaşmasının Türkiye Türkçesinin bazı ağızlarında devam ettiği görülmektedir.¹¹ Ünlü yuvarlaklaşması sebebiyle ortaya çıkan çarık ~ çaruğ, yalnız ~ yalunuz, bişir- ~ büşür-, altın ~ altun, ğaşığ ~ ğaşığ gibi varyantların gösterilmesinde bütün varyantların kendi alfabetik sıralarında madde başı yapıp, esas alınan biçime gönderilmesi yolu izlenebilir.

Örnek diziliş:

altın altın, bk. altun
altun bk. altın

2.1.3. Yapım Eklerindeki Ses Değişmeleri Sebebiyle Meydana Gelen Varyantlar

Yapım eki almış olan kelimeler dizinde madde başı yapıldığı için yapım eklerinde meydana gelen varyantlaşmalar dizin için sorundur. -li ~ -lü (ev-li ~ ev-lü), -lık ~ -lığ (insan-lık ~ insan-lığ), -dır- ~ -dur- (yaz-dır- ~ yaz-dur-) gibi yapım eklerinde meydana gelen varyantlarda da aynı şekilde yaygın biçimi esas alma ve diğer varyantları bu maddeye gönderme yöntemi uygulanabilir.

Örnek diziliş:

yazdır- yazdırmak, yazma işini yaptırmak bk. yazdur-
yazdur- bk. yazdır-

Arat'ın, *Kutadgu Bilig - İndeks* adlı çalışmasında (1979) genellikle ikili nöbetleşmeler yer almaktadır. Arat bu tür kelimelerin anlamlarını her iki madde başında vermiş ve bu kelimeleri birbirine gönderme yöntemini kullanmıştır. Örneğin:

karşı karşı; bk. karşı

karşı karşı; bk. karşı (Arat 1979: 226)

Varyantların az olduğu metinlerde bu yöntem kullanılabilir; ancak ağız metinlerinde varyant sayısı fazla olduğu için bunları bir maddede toplamak ve bütün varyantlara bu maddeden gönderme yapmak, tekrarı önleyecektir.

2.2. Sıfırla Nöbetleşen Kelimelerin Gösterilmesi

Vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi sonucunda sıfırla nöbetleşen kelimelerin dizinlerde gösterilmesinde çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bunlardan en çok

¹¹ Türkiye Türkçesi Ağızlarında söz konusu yuvarlaklaşmaları devam ettiren bölgeler için bk. Karahan 1996.

kullanılanı, her iki biçimin de ayrı ayrı madde başı yapıp birbirlerine gönderilmesidir (bk. İleri 2008; Gülensoy vd. 2009, Akca 2012):

ğarın karın *bk. ğarn*
 ğ. (1-1, 1-2, 1-3)...
ğarn *bk. ğarın*
 ğ.+ımı (1-1, 1-2, 1-3)
 ğ.+ımız (1-1, 1-2, 1-3)
 ğ.+ında (1-1, 1-2, 1-3)

Arat'ın yönteminde sıfırla nöbetleşen kelimeler madde başında gösterilmeyip alt maddede parantez içinde gösterilmektedir:

karın karın
 k.-ı (karını) (Arat 1979: 225)

Gemalmaz sıfırla nöbetleşen kelimeleri yan yana aynı madde başında göstermiştir:

ağıl / ağıl + < a. **akl** : akıl (Gemalmaz 1995: 20).

Sıfırla nöbetleşen kelimelerde düşen ünlüyü madde başında parantez içinde gösterme yöntemi de kullanılabilir:

bur(u)n burun
 b.+um (1-1, 1-2, 1-3) (Ata 1998: 89)

2.3. Ünlü Birleşmesi Sebebiyle Meydana Gelen Birleşik Kelimelerin Gösterilmesi

Ağızlarda ses düşmesi veya erimesi gibi sebeplerle ortaya çıkan birleşik kelimelerin (*nādar ~ neadar* “ne kadar”, *nāp-* “ne yap-”, *şep-* “şey yap-”, “*niTdiñ* “ne yaptın”, *böz* “bu kez”) dizinde gösterilmesi önemli bir sorundur. Çünkü bunlar dizin veya alfabetik sıralama programları tarafından tek kelime gibi algılanırlar. Dolayısıyla bir dizin veya alfabetik sıralama programı kullanılsa bile aslında iki kelimedenden oluşan bu tür birleşik kelimeler tek tek elle ayıklanmalıdır.

Dizinde bu tür kelimeler alfabetik sırasında gösterilebilir; ancak ünlü birleşmesiyle oluşan her iki kelimeye gönderme yapılarak ilgili kelimelerin altında gösterilmesi ve anlamlarının verilmesi daha iyi bir yoldur. Başka bir ifadeyle **nāp-** kelimesi hem **ne** hem **yap-** maddelerinin altında gösterilebilir.

Örnek diziliş:

nāp- *bk. ne, bk. yap-*
ne *ne, soru zamiri ve sıfatı*
 n. (1-1), (1-2), (1-3)¹²...
nāp- *ne yapmak (1-1)...*
yap- *yapmak, etmek*
 y.-dı (1-1), (1-2), (1-3)...
nāp- *ne yapmak (1-1), (1-2), (1-3)...*

¹² Burada verilen numaralar sadece örnektir.

2.4. Komşu Kelimeler Arasında Benzeşme Sebebiyle Kökünde Değişme Olan Kelimelerin Gösterilmesi

Komşu kelimeler arasında benzeşme sebebiyle ortaya çıkan nöbetleşmeler (on ~ om beş, bes ~ beş sene vb.), eklenme durumundaki benzeşmeler gibi (asgeller “askerler”) geçicidir.

Komşu kelimeler arasında benzeşme sebebiyle ön veya son sesinde değişme meydana gelen *bes* (*sene*) “beş sene”, *üs* (*sāt*) “üç saat”, *om* (*beş*) “on beş”, *teç* (*çit*) “tek çift”, *tarak* (*köyde*) “taraf köyde”, *bey* (*yalnız*) “ben yalnız”, *bf* (*yıl*) “bu yıl”, (*olum*) *mar* “oğlum var” vb. kelimeler madde başı yapılabilir. Ancak bu kelimelerde benzeşme sebebiyle değişme olduğunu belirtmek ve kelimenin orijinal biçimine gönderme yapmak yaygın bir yöntemdir.

Örnek diziliş 1.:

- bes** bk. **beş** (benzeşme sebebiyle)
bes seFer < *beş sefer*
 b. (1-1), (1-2), (1-3)...
- bes sene** < *beş sene*
 b. (1-1), (1-2), (1-3)...
- b.+dir (1-1), (1-2), (1-3)...
- beş sayı ismi**, **beş**
 b. (1-1), (1-2), (1-3)...
- bes seFer** < *beş sefer*
 b. (1-1), (1-2), (1-3)...
- bes sene** < *beş sene*
 b. (1-1), (1-2), (1-3)...
- b.+dir (1-1), (1-2), (1-3)...

Örnek diziliş 2.:

- mar** bk. **var** (benzeşme sebebiyle)
olum mar “oğlum var”

Gemalmaz bu tür kelimeleri *Sözlük ve Dizin*'de şu şekilde göstermiştir:

- om** + bk. **on**
on < etç. on : sayıda on
 om (bir) 10 056 01 (Gemalmaz 1995: 247)

2.5. Eklenmeye Bağlı Olarak Son Sesi Tonlu Ünsüzle Nöbetleşen Kelimelerin Gösterilmesi

Son sesinde tonsuz ünsüz bulunan kelimeye ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde söz konusu kelime sonundaki ünsüz tonlular. Örneğin *çekiç-inen* > *çekic-inen*, *çorap-ı* > *çorab-ı*, *ğuşat-ır* > *ğuşad-ır* vb. Son sesi eklenmeye bağlı olarak tonlulaşan bu tür kelimelerin dizin veya sözlüklerde madde başı yapılması konusunda farklı yöntemler vardır. Bu konuda genel eğilim, tonlulaşan sesin hiç gösterilmemesidir. Arat'ın *Kutadgu Bilig-İndeks*'inde (1979), Gemalmaz'ın *Sözlük ve Dizinler*'inde (1995), Ata'nın *Dizin-Sözlük*'ünde (1998) kelime sonu tonlulaşma gösterilmemiştir. Bu konuda bir başka yöntem de tonlulaşan sesi büyük harfle göstermektir. Örneğin:

- çekiÇ** çekiç

ç.+inen

Bu yöntem metin neşri çalışmalarına ait dizinlerde kullanılabilir; ancak ağız çalışmalarında kullanılamaz. Çünkü ağız çalışmalarında yarı tonlu ünsüzleri göstermek için büyük harf kullanılmaktadır. Örneğin, P (yarı tonlu p ünsüzü), T (yarı tonlu t ünsüzü), Ç (yarı tonlu ç ünsüzü) vb. Bu sebeple ağız çalışmalarında tonlulaşmaya uğrayan sesi dizinde büyük harfle göstermek karışıklığa yol açar.

Ağız çalışmalarında ise son sesi tonlulaşan kelimeler madde başı yapılmakta ve esas biçime gönderme yapılmaktadır (bk. İleri 2008; Gülensoy vd. 2009, Akca 2012). Örneğin:

1. **annad-** anlatmak; krş. *aṅnad-*, *aṅnat-*
a.-ıyoz (İleri 2008: 478).

2. **çekic** bk. **çekiç**
ç.-inen

Bir başka yöntem de tonlulaşmayı veya ses düşmesini parantez içinde göstermektir (bk. İleri 2008: 512).:

birlik (ğ/-): birlik; krş. **billik**

2.6. Ulama sebebiyle Son Sesi Tonlulaşan veya Düşen Kelimelerin Gösterilmesi

Ulama sebebiyle bazı kelimelerde ses düşmesi veya ses değişmesi meydana gelebilir. Örneğin: *büyüg* (*büyüg_elek*) “büyük elek”, *büyüg* (*büyüg_ayleler*) “büyük aileler”, *dörd* (*dörd_oda*) “dört oda”, *türl* (*türl_olur*) “türlü olur”, *dünāṅḳı_ün* “dünkü gün” vb. Dizinlerde bu tür kelimelerde düşen ya da değişen sesi parantez içinde göstermek yaygın yöntemlerden biridir.

Örnek diziliş:

büyüg(k) bk. **büyük** (ulama sebebiyle)

b. (*büyüg_elek*)

türl(ü) bk. **türlü** (ulama sebebiyle)

türl_olur < *türlü olur*

t. (1-1), (1-2), (1-3)...

Ancak kelimeyi olduğu gibi madde başı yapmak ve bu maddede ulama sebebiyle düşme veya değişme olduğunu belirtmek yolu da tercih edilebilir.

Örnek diziliş:

büyüg bk. **büyük** (ulama sebebiyle)

b. *büyüg_elek* “büyük elek”.

türl bk. **türlü** (ulama sebebiyle)

türl_olur < *türlü olur*

Ulama durumundaki kelimeler için dikkat edilmesi gereken bir husus da bu kelimelerin dizin programları tarafından tek bir kelime gibi algılanmasıdır. Bu sebeple ağız çalışmasında eğer bir dizin programından faydalanılmışsa ulama durumundaki kelimeler tek tek ayıklanmalıdır.

2.7. Eşsesli kelimelerin Gösterilmesi

Eşsesli kelimelerin Roma rakamlarıyla ayrı ayrı madde başı yapılması, kelimelerin farklı anlamları varsa bunların aynı kelimenin altında normal rakamlarla gösterilmesi yöntemi sözlük ve dizinlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak dizin programlarında eşsesli kelimeleri ayırt etmek için bazı özellikler geliştirilebilir.¹³

Örnek diziliş:

- alay I** askerî birlik, alay
- a. (1-1), (1-2), (1-3)...
- a.+ına (1-1), (1-2), (1-3)...
- a.+ında (1-1), (1-2), (1-3)...
- alay II** halay *bk. halay*
- a. (1-1), (1-2), (1-3)...
- a.+ı (1-1), (1-2), (1-3)...
- alay çek-** halay çekmek
- a.-eller (1-1), (1-2), (1-3)...

2.8. Eklenmeye Bağlı Nöbetleşmeler

Eklenmeye bağlı olarak benzeşme sebebiyle bazı kelimelerin kökünde değişme meydana gelmektedir. Örneğin: *asgeller* “askerler”, *ossuñ* “olsun”, *gessin* “gelsin veya geçsin” vb. Eklenmeye bağlı nöbetleşmeler geçici olduğu için *asgel*, *os-*, *ges-* şeklinde madde başı yapmak yerine bu kelimelerin çekimli biçimlerini asıl biçimlerine gönderme yolu tercih edilebilir.

Örnek diziliş:

1. **asgeller** *bk. asger*
asger < Ar. (عسكر) asker, ordu
asgeller askerler
2. **ol-** olmak
ossuñ olsun
o. (1-1), (1-2), (1-3)...
- ossuñ** *bk. ol-* (kendi alfabetik sırasında)

Eğer kelimelerin geçici olarak değişmiş biçimleri (*asgel*, *os-*, *ges-*) madde başı yapılırsa bunun benzeşme sebebiyle olduğu ilgili maddede mutlaka belirtilmelidir.

- ges- I** *bk. geç-* (benzeşme sebebiyle)
g.-se < geçse
- ges- II** *bk. gel-* (benzeşme sebebiyle)
g.-sin < gelsin

2.9. Hece Düşmesi veya Ünsüz Erimesi Gibi Sebeplerle Kökünde Değişme Olan Kelimelerin Gösterilmesi

Hece düşmesi veya ünsüz erimesi gibi sebeplerle kökünde değişme olan **bā** “bana veya bağa veya bağı”, **biçā** “bıçağa veya bıçağa”, **sā** “sana veya sağ veya

¹³ Ceval Kaya'nın hazırladığı Cibakaya adlı dizin programında eşsesli kelimeler parantez içinde verilen rakamlarla ayırt edilmektedir. *kara(1)* “renk adı”... *kara(2)* “yeryüzü parçası” gibi.

sağa”, **bim** “bileyim”, **çocā** “çocuğa”, **çocū** “çocuğu” vb. kelimelerin gramatikal dizinde gösterilmesi bir başka sorundur.

Çeşitli ses olayları sebebiyle farklı biçimlere dönüşen bu tür kelimelerin söz konusu biçimleriyle alfabetik sırasinda gösterilmesi; ancak anlamlarını vermeden varsa kelimenin orijinal biçimine gönderme yapılması, kelimenin çekimli biçimlerinin anlamlarının orijinal biçimin altında birkaç karakter içerde sıralanması ve anlamlarının burada verilmesi en iyi yoldur. Kökünde değişme olan kelimenin aslı biçimine rastlanmamışsa kelimedeki değişme ve kelimenin anlamı alfabetik sırada verilebilir.

Örnek diziliş 1:

bıçā *bk.* **bıçağ**

bıçağ bıçak

b. (1-1), (1-2), (1-3)...

b.+larla (1-1), (1-2), (1-3)...

bıçā bıçağı veya bıçağa

b. (1-1), (1-2), (1-3)...

bıçānan bıçak ile

b. (1-1), (1-2), (1-3)...

bıçāñ bıçağın

b. (1-1), (1-2), (1-3)...

Örnek diziliş 2:

bim *bk.* **bil.**

bil- bilmek, anlamak

bim < bileyim (1-1), (1-2), (1-3)...

Örnek diziliş 3:

bā I demet, deste

b. (1-1), (1-2), (1-3)...

bā II bağ, üzüm bahçesi

b. (1-1), (1-2), (1-3)...

bā III bağa, bahçeye

b. (1-1), (1-2), (1-3)...

bā IV *bk.* **ben**

b. (1-1), (1-2), (1-3)...

Örnek diziliş 4.

çocā *bk.* **çocuk**

çocū *bk.* **çocuk**

çocūhana *bk.* **çocuk**

çocuk çocuk **bk.** **çocūñ**

çocā < çocuğa (1-1), (1-2), (1-3)...

çocū < çocuğu (1-1), (1-2), (1-3)...

çocūhana < çocukken (1-1), (1-2), (1-3)...

2.10. Ünlü Daralması Sebebiyle Değişime Uğrayan Kelimelerin Gösterilmesi

Ünlüler üzerinde daraltıcı özelliğe sahip olan /y/ ünsüzü, kendinden önceki geniş ünlülerin daralmasına sebep olmaktadır. Örneğin: *bekli-yen* < bekle-yen >, *başı-yor*

< başla-yor, *tallı-ya* < tarla-ya vb. Bu kelimelerin değişime uğramış biçimlerinin (bekli-, başlı-, tallı) dizinde gösterilmesi de bir sorundur. Bu kelimelerin gösterilmesinde iki yöntem uygulanabilir: Birincisi, kelimeyi aldığı ekle birlikte madde başı yapıp asıl biçime göndermek ve daralmayı asıl madde altında belirtmektir.

Örnek diziliş:

bekliyen *bk. bekle-* (her biri kendi alfabetik sırasında)

bekliyecek *bk. bekle-*

bekliyo *bk. bekle-*

bekle- beklemek

b.-dim

b.-miş...

bekliyen < bekleyen

bekliyecek < bekleyecek

bekliyo < bekliyor vb.

İkinci yöntem ise kelimeyi madde başı yapıp değişime uğrayan sesi parantez içinde göstermektir:

bekle(i)-, bekl(e)- veya **bekl(i)-** beklemek

b.-yen

b.-yom

Olumsuzluk ekinde ünlü daralması olmuş ve kelimenin olumsuzluk eki almış biçimi madde başı yapılmışsa yukarıdaki yöntemler uygulanabilir. Olumsuzluk eki çekim ekleri sırasında yani maddenin altında gösterilirse bir sorun teşkil etmez. Örneğin:

gel- gelmek

g.-miyo

g.-miyen

2.11. Çekime Girdikten Sonra Değişime Uğrayan Zamirlerin Gösterilmesi

ben ve *sen* zamirleri yönelme hâli eki aldıklarında değişime uğrayarak *bana* ve *sana* biçimine dönüşür. Türkiye Türkçesi Ağızlarında ise *ben* ve *sen* zamirlerinin bu değişimle birlikte *bā*, *baa*, *baña*, *sā*, *saa*, *saña* gibi pek çok varyantı görülebilir. Bu zamirlerin gösterilmesinde en çok kullanılan yöntem bunları madde başı yapıp esas biçimlere (“ben” ve “sen”) göndermek ve bu çekimli biçimleri bu maddenin altında göstermektir. Ancak *ben* kelimesinin değişime uğramış biçimlerinden *bā* (<bana) kelimesi başka bir kelimeyle *bā* (<bağ) sesteş olabilir. Aynı şekilde “sen” kelimesinin yönelme hâli eki almış biçimi olan *sā* (<sana), başka bir *sā* (< sağ veya sağa) ile sesteş olabilir. Bu durumda kelimeler Roma rakamlarıyla ayrılmalıdır.

bā I bağ, bahçe

b.

bā II *bk. ben*

baa *bk. ben*

baña *bk. ben*

ben ben1. teklik kişi zamiri

b. (1-1), (1-2), (1-3)...

b.+den (1-1), (1-2), (1-3).... vb.

bā bana (1-1), (1-2), (1-3)...

baa bana (1-1), (1-2), (1-3)...

baña bana (1-1), (1-2), (1-3)...

2.12. Olumsuzluk Ekinin (-ma /-me) Gösterilmesi:

Bilindiği gibi gramatikal dizinde çekim ekleri gösterilir, yapım ekleri gösterilmez. Ancak bir yapım eki olan olumsuzluk eki dizinlerde genellikle çekim ekleriyle birlikte gösterilmektedir (bk. Arat 1979). Bir gramatikal dizinde olumsuzluk ekinin fiil kök veya gövdesinden ayrı gösterilmesi fiil çekimlerinin olumsuz çekimlerinin görülmesinde daha pratik bir yoldur. Bu sebeple olumsuzluk ekini ayrı gösterme yolu tercih edilmelidir.

2.13. Çekim Eklerinin Sırası

Arat'ın *Kutadgu Bilig-İndeks* adlı eserinde isim çekim ekleri: A. Yalın teklik hâller (nominatif, genitif, akuzatif, datif, lokatif, ablatif, instrumental, eşitlik, yön gösterme), B. İyelik şekilleri (teklik isimlerin), Çokluk (yalın çokluk hâlleri, iyelik şekilleri ve geçici ekli isim şekilleri sırasına göre; fiiller ise: A. Basit kipler (şimdiki zaman, geniş zaman, duyulan geçmiş zaman, bilinen geçmiş zaman, gelecek zaman, emir, şart, istek, gereklilik), B. Basit Gerundiumlar, C. Basit Partisipler, Ç. Birleşik kipler, menfi fiil çekimi (hikâye, rivayet, şart), D. Birleşik gerundium, E. Birleşik partişipler, menfi fiil çekimi, birleşik fiil sırasına göre dizilmiştir (Arat 1979: VIII-XII). Ata'nın (1998) ve İleri'nin (2008) çalışmalarında eklerin sıralanmasında Arat'ın yöntemi esas alınmış; Gülensoy vd. (2009) ile Akca'nın (2012) çalışmalarında ekler alfabetik olarak sıralanmıştır. Gemalmaz'ın *Sözlük ve Dizinler*'inde çekim ekleri dizin içerisinde gösterilmemiş, ekler için ayrı bir şekilbilgisi dizini yapılmıştır (Gemalmaz 1995: 373-381). Çekim eklerinin gramatikal dizinlerde sıralanmasında farklı uygulamalar olsa da çekim eklerinin kendi içerisinde alfabetik olarak sıralanması taranan bir ekin daha çabuk bulunmasını sağlayacaktır.

2.14. Birleşik Kelimelerin, Deyimlerin ve Kalıp Sözlerin Gösterilmesi

Birleşik kelimelerin, deyimlerin ve birleşik fiillerin (isim+fiil, fiil+fiil), kalıp sözlerin gösterimi, sözlük veya dizinlerin temel sorunlarından biridir. Bitişik yazılan birleşik kelimeler (hisset-, şükret-, hallol-, yazıver-, yapabil- vb.) dizin programları tarafından tek bir kelime gibi algılanmakta ve alfabetik olarak sıralanmaktadır. Ayrı yazılan birleşik kelimeler ise (hasta ol-, yardım et-, namaz kıl- vb.) dizin programları tarafından birleşik kelime olarak tanınmadığı için bunların her biri ayrı olarak kendi alfabetik sıralarında yer alacaklardır. Bu durumda unsurları ayrı ayrı yerlerde bulunan birleşik kelimelerin bir araya getirilmesi işlemi ayrıca elle tek tek yapılmalı ya da ayrı yazılan birleşik kelimeler için dizin programlarında çeşitli özellikler geliştirilmelidir.

Bir isim ve yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller, kalıp sözler, deyimlerin gramatikal dizinde gösterilmesi konusunda temel eğilimin birleşik fiilleri, birleşik oluşturulan kelimelerin altında vermek olduğu görülmektedir. Örneğin *dünjür ol-* birleşik kelimesi hem *dünjür* hem *ol-* maddesi altında gösterilmektedir.

Örnek diziliş:

1. ğabul kabul

ğabul_it- kabul etmek, razı olmak

ğ.-di (1-1), (1-2), (1-3)...

ğ.-er (ğabul_ider) (1-1), (1-2), (1-3)...

it- etmek, yapmak (yardımcı fiil), *bk. et-*

ğabul_it- kabul etmek, razı olmak

elde it- elde etmek

şukur it- şükretmek

2. ğıl- kılmak, etmek, yapmak

namaz ğıl- namaz kılmak

ğ.-arız (1-1), (1-2), (1-3)...

namaz namaz

namaz ğıl- namaz kılmak

n.-arım (1-1), (1-2), (1-3)...

n.-dım (1-1), (1-2), (1-3)...

Arat'ın dizininde birleşik kelimeyi oluşturan ilk kelime madde başı yapılmış, birleşik kelime bu maddenin altında en sonda gösterilmiştir. Ancak birleşik kelimelerin ekleri gösterilmemiştir:

sevin- sevinmek

s.-ür (sevnür)

s.-dim...

s.-ü bir- (Arat 1979: 393).

tatıĝ tat, lezzet, zevk

t.-sız tur-

t.-sız bol-

t.-sız kıl- (Arat 1979: 428).

2.15. m'li İkilemelerin Gösterilmesi

Her iki unsuru da isim olan m'li ikilemelerde m'li biçim madde başı yapıp diğer çekimli biçimler verildikten sonra ikilemede yer alan her iki kelime birkaç karakter içeriden gösterilebilir.

Örnek diziliş:

daş taş

daşları maşları taşları maşları (ikileme)

d. (1-1), (1-2), (1-3)...

maş *bk. daş*

daşları maşları taşları maşları (ikileme)

d(1-1), (1-2), (1-3)...

Her iki unsuru da fiil olan m'li ikilemelerde m'li ikileme fiilin orijinal biçiminin verildiği madde başının altında, diğer çekimli biçimlerden sonra birkaç harf içeriden verilebilir.

Örnek diziliş:

baĝ- bakmak

baĝdu muĝdü baktı maktı (ikileme) (1-1), (1-2), (1-3)...

2.16. Alıntı Kelimelerde Kaynak Dilin Gösterilmesi

Bir metindeki alıntı kelimelerin mevcut dizin programları tarafından tanınması söz konusu değildir. Bu sebeple ağız çalışmalarında dizin hazırlarken alıntı kelimeler için ayrı bir çalışma yapmak gerekmektedir. Bu konudaki sorunlardan birisi, alıntı kelimelerde kaynak dilin gösterilmesidir. Ağız çalışmalarında dizin veya sözlüklerde alıntı kelimelerde kaynak dil ve kelimenin kaynak dildeki orijinal biçimi genellikle gösterilmiştir. Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin ya Arap harfleriyle ya da Lâtin harfleriyle transkripsiyonlu olarak gösterildiği görülmektedir. Batı kaynaklı alıntı kelimelerin orijinal biçimini göstermede ise TDK'nin sözlüğü esas alınmaktadır.

Bu konudaki bir başka sorun, alıntı kelimelerin Türkiye Türkçesi ağızlarına hangi kaynaklardan geldiğinin kesin olarak bilinmemesidir. Bu sebeple zorunlu olarak alıntı kelimelerde kaynak dili gösterirken yazı dili, yani TDK'nin sözlüğü esas alınmaktadır. Dizin veya sözlüklerde alıntı kelimeleri göstermede en doğru yol alıntı kelimeyi orijinal biçimiyle vermektir.

Örnek: **asger** < Ar. (عسكر) asker, ordu

a. (1-1), (1-2), (1-3)...

SONUÇ

Bu çalışmada ağız çalışmalarında gramatikal dizin hazırlarken karşılaşılan sorunlara değinilmiş ve bu sorunlara birtakım çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır. Söz konusu sorunlar: *Ağız Çalışmalarında Bilişim Teknolojilerinden Faydalanma Konusunda Karşılaşılan Sorunlar* ve *Ses Hadiselerinden Kaynaklanan Sorunlar* olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Ancak bu makale ile ağız çalışmalarında gramatikal dizin konusundaki bütün sorunların çözüldüğü düşünülmemelidir.

Yaptığımız inceleme sonucunda ağız çalışmalarının hemen hemen hepsinde mutlaka bir sözlüğün yer aldığı, az sayıda ağız çalışmasında gramatikal dizin hazırlandığı görülmüştür. Ağız çalışmalarında sözlük hazırlarken karşılaşılan sorunlar aynı zamanda gramatikal dizinde de ortaya çıkmaktadır. Ayrıca gramatikal dizin hazırlamak sözlük hazırlamaya göre daha meşakkatli olduğu için araştırmacılar dizin hazırlamak yerine sözlük hazırlamayı tercih etmektedirler.

Gramatikal İndeks / Gramatikal Dizin terimi dil araştırmacıları tarafından bilimsel çalışmalarda yaygın olarak kullanılmasına rağmen Türkçe Sözlük'te (TDK), Gramer Terimleri Sözlüğü'nde (Korkmaz 2003) yer almamaktadır. TDK tarafından *Gramatikal İndeks / Gramatikal Dizin* veya *Biçimbirimlik Dizin / Biçimbirimsel Dizin, Analitik Dizin* terimlerinden uygun olanı seçilmeli ve Gramer Terimleri Sözlüğü'ne alınmalı ve dil araştırmacıları arasında aynı terim benimsenmelidir.

Dil çalışmalarında bilgisayardan yararlanma konusunda oldukça mesafe kat edilmesine rağmen özellikle ağız çalışmalarında teknolojiden yararlanma henüz istenilen düzeye ulaşamamıştır. Bu sebeple dil çalışmaları için kullanılan bilgisayar programları, özellikle dizin programları geliştirilmelidir.

Elle fişleme yöntemi ile yapılan dizinin bilgisayar programları tarafından yapılan dizinlere göre üstün olduğu yönler de vardır. Elle fişleme yönteminde seşeş olan kelimeler birbirine karışmamakta, deyimler, birleşik kelimeler birbirinden ayrılmadan birlikte dizilebilmektedir. Ancak teknolojidenden faydalanmak her zaman işlerimizi kolaylaştıracağından, dizin programlarını geliştirmek ve daha işlevsel bir hâle getirmek araştırmacılar için çok daha pratik ve faydalı olacaktır.

Bilimsel çalışmalarda karşılaşılan sorunların dile getirilmesi, edinilen tecrübelerin paylaşılması son derece önemlidir. Bu sebeple bilim adamları yaptıkları çalışmalarda karşılaştıkları sorunları ve buldukları çözüm önerilerini paylaşmalı ve böylece araştırmacılara ışık tutmalıdırlar.

Kaynaklar

- AKCA, Hakan (2012), *Ankara İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Dizin)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. Ankara.
- AKAR, Ali (2006), “Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları”, *Turkish Studies / Türkoloji Dergisi 1* (2006) Sayı: 2, Erzincan.
- AKAR, Ali (2009), “Ağız Sözlükleri: Yöntem ve Sorunlar I” *Turkish Studies, Volume 4/4*, Summer 2009, Erzincan.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1979), Kutadgu Bilig III – İndeks, (Hzl. Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce), TKAE Yay. İstanbul.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1992), *Atabetü'l-Hakayık*, TTK Basımevi.
- ATA, Aysu (1998), *Nehcü'l-Feradis - Uştmahlarning Açuk Yolu – Cennetlerin Açık Yolu III,- Dizin-Sözlük*, TDK Yay. Ankara
- COŞKUN, Volkan (2000), “Fonetik ve Fonetik Laboratuvarları”, *Türk Dili*, Mayıs 2000, C: 2000/I, S: 581, s. 387-402, TDK Yay. Ankara.
- DELİCE, H. İbrahim (1995), “Anadolu ve Rumeli Ağızları Metinlerinde Kullanılan Seslerin Transkripsiyonu Meselesi”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, s. (http://public.cumhuriyet.edu.tr/delice/maki/trans.pdf), , Sivas, s.119-126.
- DEMİR Nurettin (1995), “Alanya Ağızlarında Şimdi'nin Varyantları.” *TDAY-Belleten*, s. 99-114
- DEMİR Nurettin (1998), “Ağız Araştırmalarında Kaynak Kişi Meselesi”, *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, Pars Yılı, Ankara.
- DEMİR Nurettin (1999), “Ağız Araştırmalarında Derleme Teknikleri”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, (9 Mayıs 1997), TDK Yay. Ankara, s. 78-87.
- DEMİR Nurettin (2007), “Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunu, *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, Bildiriler*, Kayseri Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, s. 63-72.
- DEMİR Nurettin (2011a), “Türkçede Varyasyon Üzerine”, *Türkoloji Dergisi*, 17/2 (2010), s. 93-106.
- DEMİR Nurettin (2012), “Türkçe Ağız Araştırmalarında Bazı Yöntem Sorunları”, *Diyalektolog*, S. 4, Yaz 2012, s.1-8 (http://www.diyalektolog.com/Makaleler/1949363011_1-8.pdf, Erişim: 22.10.2012).
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1999),“Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, TDK Yay. Ankara.
- ERGIN, Muharrem (1997), Dede Korkut Kitabı II – İndeks-Gramer, TDK Yay. Ankara.
- GEMALMAZ, Prof. Dr. Efrasiyap (1995), *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, III. C., TDK Yay. Ankara.

- GÖKTER, Bilge (2010a), *Sözlükbilim Temelinde Türkiye’de Ağız Sözlükçülüğü, İlke ve Yöntemler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- GÖKTER, Bilge (2010b), “Türkiye’deki Ağız Sözlüklerinde Yöntem Sorunları”. *Türkiye’de ve Dünyada Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, s. 442-454.
- GÜLENSOY, Tuncer (1979), “Türk Fonetik Transkripsiyonu Üzerine”, *DTCF Türkoloji Dergisi VIII.*, Ankara, s.160-190.
- GÜLENSOY, Prof. Dr. Tuncer vd. (2009), *Nahçıvan Ağızı*, TDK Yay. Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer (2002), *Uşak İli Ağızları (Dil Özellikleri-Metinler-Sözlük)*, TDK Yay. Ankara.
- GÜMÜŞ, Zehra (2008), “Sarf ve İmlâ Encümeni’nin “Usûl-i İmlâ” İsimli Eseri ve İmlâ Meselelerimiz”, *Turkish Studies*, Volume 3/6, Fall 2008, s. 289-305.
- GÜNER DİLEK, Figen (2005), *Altay Türkçesi Ağızları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara [TDK Yayın Planında].
- HORATA, Osman (1992), “Klasik Edebiyatımıza Ait Metinlerin Neşrinde Karşılaşılan İmlâ ile İlgili Bazı Problemler”, I. Eski Türk Edebiyatı Kollojyumu, İLESAM 17-18 Ocak 1992, Ankara.
- İLERİ, Canan (2008), *Eskişehir İli Mihalççık İlçesi ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay. Ankara.
- İMER Kâmile (2000), “Türkçenin Ağızlarının Sınıflandırılmasında Temel Alınan Ölçütler”, *Türkçenin Ağızları Çalıştay Bildirileri* (haz. A. Sumru Özsoy, Eser E. Taylan), Boğaziçi Üniversitesi Yay. İstanbul.
- KARAHAN, Leylâ (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK Yay. Ankara.
- KARAHAN, Leylâ (1997), “Ağız Araştırmaları Alanında Yapılması Gereken Çalışmalar”, *Türk Dili - Dil ve Edebiyat Dergisi*, (Ekim 1997) , C. 1997/II, S. 550, TDK Yay. Ankara, s. 291-297; *Türk Dili Üzerine İncelemeler* (2011), Akçağ Yay. Ankara, s. 320-326.
- KARAHAN, Leylâ (2000), “Ağız Araştırmalarında Sorunlar”, *Türkçenin Ağızları Çalıştay Bildirileri*, (haz. A. Sumru Özsoy, Eser E. Taylan), Boğaziçi Üniversitesi Yay. İstanbul, s. 21-26; *Türk Dili Üzerine İncelemeler* (2011), Akçağ Yay. Ankara, s. 327-333.
- KAYA, Ceval (2002), “PC’de Dil Çalışmaları İçin Cibakaya 2.0-Program Kullanma Kılavuzu”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=129, (28.01.2012) Ankara.
- KILIÇER, İsmail (1998), *Yozgat ve Yöresi Ağızları* (2 Cilt), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- KİLLİ, Gülsüm (2002), *Hakas Türkçesinin Ağızları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1971), “Anadolu Ağızlarının Etnik Yapıyla İlişkisi Sorunu”, *TDAY Belleten* 1971, s. 21-32; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar* (1995), TDK Yay. Ankara, s. 179-187.
- KORKMAZ, Zeynep (1976), “Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar”, *TDAY Belleten* 1975-1976; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar* (1995), TDK Yay., II. C. Ankara, s. 199-221.
- KORKMAZ, Zeynep (1995), “Eski Anadolu Türkçesinde İmlâ-Fonoloji Bağlantısı Üzerine Notlar”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, TDK Yay. I. C. s. 491-508.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay. Ankara.
- ÖÇALAN Muharrem (2006/I), “Ağız Araştırmalarında Bilişim Teknolojilerinin Kullanılması ve Ağız Tezleri İçin Yenilik Önerileri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları “Tuncer Gülensoy Hatıra Sayısı”*, Ankara.

- PEKACAR, Çetin (1995), *Pamir (Afganistan) Kırgız Türkleri Ağzı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- PEKACAR, Çetin; DİLEK, Figen (2009), “ Uluslararası Fonetik Alfabe ve Türkiye’de Ağız Araştırmaları”, *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, s. 575-589, Ankara.
- SAĞIR, Mukim (1997), “Ağız Çalışmalarında Çeviriyazı”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, (9 Mayıs 1997), TDK Yay. Ankara, s. 126-138.
- SAĞIR, Mukim (1999), “Anadolu Ağızlarında Ünlüler Ünsüzler”, *3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı* (1996), TDK Yay. Ankara, s. 987-996.
- SARI, İsa (2008), “Türkoloji Çalışmalarında Teknolojinin Önemi”, <http://www.isa-sari.com/turkoloji-calismalarinda-teknolojinin-onemi>;
http://turkoloji.cu.edu.tr/makale_sistem/tum_list.php?a=return.
- TANYILDIZ, Ahmet (2007), “Sürelî Yayınlar Bağlamında Bazı Çeviriyazı Sorunları”, *Turkish Studies /Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3 Summer 2007, Erzincan.
- TULUM, Mertol (1983), “Filolojik Çalışma ve Eski Metinlerin Neşri Üzerine Görüş ve Tenkitler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 27, s. 1-8.
- UYANIK, Osman (2002), *Kumuk Türk Ağızları İncelemesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- YILDIRIM, Faruk (2002), “Türkiye Türkçesinin Ağızları ve Etnik Yapı: Çukurova Ağızları Örneği”. *Türkbilig* 4, s. 136,153.
- YILDIRIM, Faruk (2006), *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları I (Giriş-İnceleme), Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları II (Metinler-Sözlük-Dizinler)*, TDK Yay. Ankara.
- YÜCE, Nuri (2009), “Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Genel Problemler”, *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, Ankara, s. 855-863.
<http://bm.pamukkale.edu.tr/~mbozuyula/Dizinleme.html> (*Mehmet Bozuyula, TürkSözDiz Programı*, Erişim: 30.01.2012).
- <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/> Erişim: 21.06.2012
- http://scripts.sil.org/cms/scripts/page.php?&cat_id=Home (*SIL Uzantılı Unicode Fontlar*, Erişim: 28.01.2012)
- <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (*Güncel Türkçe Sözlük*, Erişim: 26.01.2012).
- http://www.cevalkaya.com/?page_id=15 (*Prof. Dr. Ceval Kaya'nın Kişisel İnternet Sayfası*, Erişim: 28.01.2012)
- <http://weston.ruter.net/projects/ipa-chart/view/keyboard/> (*IPA Kartı Font Yazma Klavyesi*, Erişim: 28.01.2012)
- <http://www.isa-sari.com/evrensel-kodlu-unicode-transkripsiyon-yazi-tipleri/> (*Evrensel Kodlu (Unicode) Transkripsiyon Yazı Tipleri*, Erişim: 30.01.2012)
- <http://www.langsci.ucl.ac.uk/ipa/index.html> (*The International Phonetic Association*, Erişim:: 28.01.2012)
- <http://www.tdk.gov.tr/kisisel/residesadik/fontlar.htm> (*Reşide Gürses Kişisel Sayfası /Fontlar* Erişim: 25.01.2012).